

Elektorinio metodo taikymas tiriant politines balansinio socialinio lauko įtampas

Paulius Kavaliauskas, Valdas Petrulis

*Vilniaus universitetas, Bendrosios geografijos katedra, M. K. Čiurlionio 21, LT-2009 Vilnius
El. paštas: paulius.kavaliauskas@gf.vu.lt, valdaspetrulis@yahoo.com*

ĮVADAS

Visuomeninės geografijos tyrimuose vis daugiau dėmesio skiriama balansinio socialinio lauko pažinimui. Balansinio socialinio lauko analizė, inicijuota naujos sociologijos moksle išsivertinančios paradigmos (Sorokin, 2001; Bourdieu, Wacquant, 2003), rado atgarsį ne tik Lietuvos sociologijos moksle (Kavolis, 1994; 1996; 1998; Grigas, 1995; 1998; 2001; Česnavičius ir kt., 1999), bet ir susilaukė Vakarų (Shields, 1997; Jones III, 2003) bei Lietuvos geografų dėmesio. Praeito amžiaus paskutinio dešimtmečio pabaigoje Vilniaus universiteto Bendrosios geografijos katedroje pradėtas specialus mokslų tyrimas „Socialinio lauko teritorinės struktūros bei transformacijų vertinimas regioninės politikos kontekste“. Pasirodė pirmieji šio tyrimo inicijuoti moksliniai straipsniai (Kavaliauskas, 2001; Kavaliauskas, Bražukienė, 2002; Kavaliauskas, Daugirdas, 2002; Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003; Kavaliauskas, Bražukienė, Krupickaitė, 2004; Dumbliauskienė, 2002; Krupickaitė, 2003).

Viena aktualiausių balansinio socialinio lauko tyrimo kryptų – politinių įtampų analizė. 2003 m. pabaigoje prasidėjusi Lietuvos politinė krizė atskleidė, kad politikos reiškinių analizei stinga patikimos metodinės bazės bei novatoriško ir objektyvaus požiūrio. Vienas šios problemos sprendimo būdų, taip pat sėkmingo visuomeninės geografijos rutuliojimosi prielaidų – politinės balansinio socialinio lauko klasės metodinės bazės tobulinimas. Išskirtos politinio sublauko antinomijos (Kavaliauskas, Daugirdas, 2002; Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003; Kavaliauskas, Bražukienė, Krupickaitė, 2004) reikalauja metodiškai detalizuoti balansinio socialinio lauko matavimo rodiklius, išreiškiančius kiekybines balansinio socialinio lauko charakteristikas: 1) intensyvumą, 2) įtampą, 3) slėgį, 4) rišlumą ir 5) iškrypimo (distorsijos) greitį (Kavaliauskas, 2001).

Išsamūs politinės balansinio socialinio lauko klasės tyrimai neįmanomi be metodologinių įtampų, atspindinčios antinominės prieštaros disharmoniją, identifikavimo pagrindų. Viename iš Lietuvos balansinio socialinio lauko pažinimo darbų (Kavaliauskas, Bražukienė, Krupickaitė, 2004) pripažinta, kad verta išskirti mažiausiai keturias įtampų raiškos kategorijas: 1) santykinę neutralumą (įtampų nebuvimą), 2) mažą įtampą, 3) vidutinę įtampą ir 4) didelę įtampą. Šiame darbe nagrinėjamas įtampų kategorijų nusstatymas skirtingų politinių antinomijų ašyse.

POLITINIŲ BALANSINIO SOCIALINIO LAUKO ĮTAMPŲ PAŽINIMO GALIMYBĖS

Modifikavus ir papildžius politinių antinomijų (binarinių opozicijų) klasifikaciją (Kavaliauskas, Daugirdas, 2002; Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003), šiame darbe išskiriama 11 politinio sublauko antinomijų: 1) unitarizmas – federalizmas, 2) vietos savivalda – centrinė valdžia, 3) politinių institucijų harmonija – politinių institucijų priešprieša, 4) politikos stabilumas – politikos anarchiškumas, 5) tradicinė geopolitinė orientacija – netradicinė geopolitinė orientacija, 6) kairė – (centras) – dešinė, 7) politinės ideologijos laikymasis – politinis populizmas, 8) politikos savarankiškumas – politikos priklausomybė, 9) demokratija – autokratija (partokratija), 10) piliečių organizuotumas – valdžios organizuotumas, 11) valdžios palaikymas – priešiškas valdžiai. Išskirtų antinomijų kompleksas išreiškia šiuos politinių santykių raiškos pjevius: valstybės teritorinio valdymo sistemą (1–2), politinės valdžios organizaciją (3–4) ir politinę vertybinę orientaciją (5–11).

Nors išskirtos politinės balansinio socialinio lauko klasės antinomijos yra fundamentalios, tačiau prigimtinis lauko dinamiškumas ir kaita (Bourdieu, Wacquant, 2003) suponuoja kiekybinių politinės įtampų kategorijų išraiškos būtinybę. Atsižvelgiant į po-

litinės balansinio socialinio lauko klasės ypatingumą, politines įtampas kategorijas kiekybiškai galima išreikšti remiantis trimis pagrindiniais būdais: 1) elektoriniais duomenimis, 2) statistikos duomenimis bei 3) sociologinėmis apklausomis. Turint omenyje prigimtinių balansinio socialinio lauko geografiškumą, politinės įtampas kategorijos pasižymi teritorine diferenciacija. Riboti statistikos duomenys bei menka jų erdvinė sudedamoji kol kas nėra pats parankiausias šaltinis identifikuojant teritorinę politinės įtampas raišką. Ši trūkumą galėtų kompensuoti sociologinių apklausų duomenys, tačiau geografinė politinių įtampų analizė reikalauja nuodugnių, teritoriškai diferencijuotų savitos logikos tyrimų. Specializuotoms sociologinėms apklausoms šiuo metu stinga ne tik finansavimo šaltinių, bet ir konkrečios metodologijos – specialių statistikos indeksų, kryptingai adaptuotų klausimynų, tyrimo arealų reprezentatyvumo ir kt. Šių klausimų sprendimas neabejotinai pareikalaus nemažai laiko, tad statistikos bei sociologinės apklausos metodų panaudojimas realesnis taps tik ateityje. Antra vertus, gyvenimas nelaukia – mūsų šalyje politinė įtampa vis aštrėja ir reikalauja neatidėliotinių tyrimų. Šiame kontekste būtina stengtis kuo visapusiškiau išnaudoti santykinai paprastesnio ir nesunkiai realizuojamo elektorinio metodo galimybes. Šis metodas galėtų pradėti politinio balansinio lauko mūsų šalyje pažinimą, kurį vėliau papildytų kitais minėtais metodais atliktini šio lauko tyrimai.

Elektorinio metodo politiniam balansiniam laukui pažinti principinį perspektyvumą atskleidė jau pirmieji bandymai (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003; Kavaliauskas, Bražukienė, Krupickaitė, 2004) nustatyti politinės įtampas teritorinę raišką. Elektoriniai duomenys atveria dideles politinių įtampų teritorinės sąskaidos tyrimų galimybes, padeda surasti įvairių antinomijų išbalansavimo santykį ir pan. Rinkimų rezultatai ir jų interpretavimas galėtų padėti suformuoti savotišką politinės įtampas kategorijų identifikavimo karkasą. Politinei balansinio socialinio lauko klasei pažinti tinkamai pritaikyti elektoriniai duomenys sudaro sąlygas tolimesniems tyrimams, tarp jų ir statistikos indeksų bei sociologinių apklausų metodinės bazės tobulinimui. Ši teiginį iš dalies patvirtina dabartinių elektorinės geografijos darbų (Dorling, 1998; Kovacs, Dingsdale, 1998; Vizlagov, 2000; Belov, 2003) tematika, rinkimų rezultatų dėsningumus dažniausiai aiškinanti ekonominių, socialinių ir kt. sąlygų įtaka politinėms gyventojų nuostatomis.

ELEKTORINIO METODO TAIKYMAS NUSTATANT POLITINĖS ĮTAMPAS KATEGORIJAS

Šiame darbe išskirtų politinių antinomijų išbalansavimo, t. y. antinomijos polių tarpusavio ryšių neati-

tikimo sėkmingą visuomenės vystymąsi, kategorijos nustatomos remiantis elektorinių duomenų interpretavimu bei tiesiogiai su elektorine raiška susijusių statistikos duomenų analize. Pateikiami politinės įtampas matavimo būdai (lentelė) nėra galutiniai ir neginčijami – tai daugiau pradinis naujos teorijos formulavimo etapas, reikalaujantis patvirtinti, patikslinti arba paneigti teiginius.

Unitarizmas – federalizmas. Ši antinomija labiausiai taikytina unitarinės valstybės modeliui. Politinė balansinio socialinio lauko įtampą išreiškia gyventojų polinkio į federalinę valstybės sanklodą stiprumas. Federacinės valstybės modelis labiausiai imponuoja toms piliečių grupėms, kurios turi savitus etninius, lingvistinius, istorinius, socioekonominius, religinius bruožus, t. y. pagrindinius politinį identitetą formuojančius sociokultūrinius veiksniai (Carty, Eagles, 1998; Douglas, 1998; Crowley, 2001; Knutsen, 2004). Į federališkumą linkusiuose valstybės arealuose paprastai formuojasi regioninės partijos (Carty, Eagles, 1998; Douglas, 1998; Breuning, 1999). Unitarinėje valstybėje įtampas nebuvimą žymi regioninių partijų nebuvimas, įtampas egzistavimą – bent viena tam tikrai gyventojų grupei atstovaujanti regioninė partija. Tiksliau politinės įtampas kategorijas leidžia nustatyti regioninių partijų palaikymo lygis. Galima darbinė hipotezė, kad unitarinėje valstybėje didelę įtampą išreiškia tam tikro arealo kvalifikuota rinkėjų dauguma (daugiau negu 66%), balsuojanti už regionines partijas. Santykinį neutralumą žymėtų mažas regioninių partijų palaikymas – mažiau negu trečdalis už jas balsuojančių rinkėjų. Mažos ir vidutinės politinės įtampas kategorijas skirtų 50% palaikymo riba. Maža įtampa pasireiškia, kai už regionines partijas balsuoja nuo trečdaliao iki pusės visų rinkėjų, vidutinė įtampa – kai regionines partijas palaiko ne-kvalifikuota piliečių dauguma.

Unitarizmo – federalizmo antinomijos ašyje įtampa gali reikštis ir nesiformuojant regioninėms partijoms. Tokiu atveju gana sudėtinga nustatyti įtampas stiprumą. Kai viena nacionalinė partija palankiai vertina šalies federalizavimo galimybes, o kitos partijos nenori keisti valstybės unitarinio modelio, reikia palyginti atskirų šalies regionų elektorinius duomenis. Jeigu separatistiniuose regionuose federalizmui palanki politinė partija gauna daugiau negu vidutiniškai šalies mastu balsų, galima identifiukuoti bent mažą politinę įtampą. Neegzistuojant regioninėms partijoms politinių įtampų kategorijų nustatymas mažai patikimas ir sunkiai kiekybiškai išreiškiamas, nes balssavimo rezultatus lemia ne tik požiūris į federalizumą, bet ir ekonominė, socialinė ir kt. šalies vizijos.

Unitarizmo – federalizmo antinomijos ašį galima nagrinėti ir kitu būdu – pagal gyventojų požiūrį į egzistuojančią federalinę valstybės sanklodą. Nors sunkiai tikėtina, kad valstybės piliečiai neigiamai

Lentelė. Politinių balansinio socialinio lauko įtampų struktūra Table. Structure of political tensions of the balanced social field		
Politiinių santykių raiškos pjūviai Sections of political relations' expression	Politiines įtampas formuojančios antinomijos Antinomies forming political tensions	Politiines įtampas formuojančių antinomijų pagrindiniai matavimo rodikliai Main indexes of antinomies forming political tensions
		Elektoriniai duomenys Electoral data
Valstybės teritorinio valdymo sistema System of the state's territorial government	Unitarizmas – federalizmas Unitarity – federalism	Regioninių partijų kiekis / Number of regional parties
		Regioninių partijų palaikymas / Support of regional parties
	Vietos savivalda – centrinė valdžia Municipality – central authorities	Gyventojų dalyvavimo savivaldybės ir centrinės valdžios rinkimuose santykis Ratio of citizens' participation in elections of municipal and central government bodies
		Mokesčių dalis savivaldai / Taxation part for municipalities
Politiinės valdžios organizacija Organization of political authorities	Politiinių institucijų harmonija – politiinių institucijų priešprieša Harmony of political institutions – antipode of political institutions	Gyventojų dalyvavimo skirtingų politiinių institucijų rinkimuose santykio atitikimas realią politinę įtaką Correspondence of citizens' participation in elections of different political institutions to the real political influence
	Politiikos stabilumas – politiikos anarchiškumas Stability of politics – anarchy of politics	Politiinių partijų ir institucijų įtakos kaitos intensyvumas Intensity of the change of the influence of political parties and institutions
Politiinė vertybinė orientacija Political orientation of values	Tradiciinė geopolitinė orientacija – netradiciinė geopolitinė orientacija / Traditional geopolitical orientation – non-traditional geopolitical orientation	Tradiciinės geopolitinės orientacijos palaikymas Support of traditional geopolitical orientation
	Kairė – (centras) – dešinė Left – (center) – right	Tradiciinių ideologijų partijų kiekis ir jų santykis Number of parties of traditional ideologies and their ratio
		Tradiciinių ideologijų partijų palaikymo santykis Ratio of the support of parties of traditional ideologies
	Politiinės ideologijos laikymasis – politinis populizmas Observance of political ideology – political populism	Tradiciinių ir netradiciinių partijų kiekio santykis Ratio between the number of traditional and non-traditional parties
		Tradiciinių ir netradiciinių partijų palaikymo santykis Ratio between support of traditional and non-traditional parties
	Politiikos savarankiškumas – politiikos priklausomybė / Independence of politics – dependence of politics	Visuomenės socialinės ir ekonominės stratifikacijos pokyčių atitikimas valdžios ideologijai / Correspondence of changes in society's social-economical stratification to the government's ideology
	Demokratija – autokratija (partokratija) Democracy – autocracy (partocracy)	Demokratiinių politiinių jėgų ir institucijų palaikymas Support of democratic political power and institutions
		Opozicinių politiinių jėgų palaikymas / Support of opposition political forces
Piliečių organizuotumas – valdžios organizuotumas / Organization of citizens – organization of authorities	Nevyriausybinių organizacijų kiekis ir narių skaičius Number of non-governmental organizations and number of members of non-governmental organizations	
Valdžios palaikymas – priešiškas valdžiai Support of authorities – hostility to authorities	Piliečių aktyvumas rinkimuose / Activity of citizens' participation in elections	
	Valdžios palaikymas / Support of government	

vertintų federacinį valstybės modelį, tačiau teoriškai toks variantas įmanomas (pvz., jį galima nujauti kai kuriuose Rusijos federaciniuose vienetuose). Politinės įtampos egzistavimą žymėtų mažesnis gyventojų aktyvumas regioniniuose negu centrinės valdžios (ypač antros pagal svarbą) rinkimuose. Jeigu renkant regioninę ir centrinę valdžią piliečių aktyvumo santykis mažas (apie du trečdalius), galima drąsiai išvelgti didelę įtampą atitinkamose federacinės valstybės dalyse.

Vietos savivalda – centrinė valdžia. Dauguma politikos reiškinių tyrinėtojų pripažįsta, kad demokratinėje visuomenėje pagrindinė iniciatyvos jėga reiškiasi „iš apačios“, t. y. iš gyventojų, kurie pagrindinius savo politinius uždavinius kelia vietos savivaldai kaip „arčiausiai paprastų žmonių“ esančiai valdžiai (Dunleavy, O’Leary, 1999; Artemov, 2003). Aktyvus piliečių dalyvavimas savivaldos rinkimuose išreiškia ir gerą pilietinės visuomenės būvį. Tiek unitarinėse, tiek federacinėse demokratiškose valstybėse savivaldai suteikiama daug teisių. Natūralu, kad gyventojų aktyvumas savivaldos rinkimuose sėkmingos demokratijos šalyse yra didesnis negu centrinės valdžios rinkimuose. Vietos savivaldos – centrinės valdžios antinomijos ašyje nėra politinės įtampos, kada centrinės valdžios rinkimuose dalyvauja mažiau piliečių negu vietos savivaldos rinkimuose, politinė įtampa pasireiškia priešingu atveju. Politinės įtampos kategorijos laiptas turėtų siekti apie 10 procentų. Didelė įtampa pasireikštų, jei piliečių aktyvumo vietos savivaldos ir centrinės valdžios rinkimuose santykis siektų apie tris ketvirtadalius.

Menkas aktyvumas savivaldos rinkimuose gali žymėti ne tik vietos savivaldos atstovų nesėkmingą veiklą, tačiau ir sąmoningą centrinės valdžios politiką. Dėl šios priežasties stagnuojanti vietos savivaldos raida atsiskleidžia per mokesčių dalį, tiesiogiai tenkančią savivaldai. Jeigu daugiau kaip pusė vietos savivaldos biudžeto surenkama tiesiogiai iš vietos gyventojų, politinė įtampa nepasireiškia. Politinės įtampos kategorijos nuo šios ribos turėtų išsidėstyti apie 10% tiesioginių mokesčių savivaldai mažėjimo seka. Mokesčių dalis, tiesiogiai tenkanti savivaldai, susijusi su santykinu piliečių aktyvumu savivaldybės rinkimuose. Tokį nesėkmingą savivaldos vystymąsi, kai gyventojų aktyvumas vietos savivaldos rinkimuose yra santykinai mažas, taip pat mažą tiesiogiai administruojamų mokesčių dalis, nulemia centrinė valdžios politika. Paprastai didesnis vietos savivaldos ekonominis savarankiškumas turi įtakos ir didesniai piliečių dėmesiui vietos politikų veiklai.

Politinių institucijų harmonija – politinių institucijų priešprieša. Kiekvienoje valstybėje egzistuoja savita politinių institucijų hierarchija, todėl sudėtin-

ga pateikti apibendrintą konkrečių politinių institucijų harmonijos paveikslą. Kiekvienoje valstybėje pagal susiklosčiusias tradicijas ir Konstitucijoje numatytą valdžios struktūrą funkcionuoja savita politinių institucijų galios ir ryšių hierarchija. Teoriniu pavyzdžiu pasirenkama unitarinė valstybė, kurios hierarchijoje (piliečių „artumo“ atžvilgiu) eilės tvarka išsidėsto vietos savivalda, parlamentas, nedaug galių turintis prezidentas bei viršnacionalinė valdžia (artimas Lietuvos valdžios struktūrai pavyzdys). Kaip parodė demokratinių Vakarų valstybių patirtis, viršnacionalinių institucijų (pavyzdžiui, Europos Parlamento) rinkimuose dalyvauja nedaug gyventojų, nes jas piliečiai vertina kaip pernelyg nutolusias ir mažai reikšmingas (Marsh, 1998). Dėsninga, kad piliečių „artumo“ požiūriu skirtingą reikšmę turi savivaldos (a), parlamento (b), prezidento (c) ir viršnacionaliniai (d) rinkimai. Idealiu, santykinio neutralumo (įtampos nebuvimo), atveju gyventojų dalyvavimo aktyvumas skirtingų institucijų rinkimuose turėtų tokią seką: $a > b > c > d$. Didelę įtampą žymėtų totalus gyventojų preferencijų rinkimuose neatitikimas politinių institucijų numatytos įtakos hierarchijos. Didelė įtampa pasireikštų esant visų komponentų ar daugumos svarbiausių komponentų atvirkštinei sekai: $d > c > b > a$ arba $c > b > a > d$. Jeigu piliečių dalyvavimo skirtingų institucijų rinkimuose ideali aktyvumo seka apimtų tik pusę ar daugiau komponentų, įtampos kategorijos nukryptų nuo idealios sekos apie 10% laiptu.

Politikos stabilumas – politikos anarchiškumas. Šioje antinominėje ašyje aktualus dviejų politikos „žaidėjų“ – politinių institucijų ir politinių partijų – įtakos kaitos intensyvumas. Jau detalizuojant politinių institucijų harmonijos – politinių institucijų antinomijos ašį pažymėtina, kad aktyvumas skirtingų institucijų rinkimuose turėtų pamažu mažėti silpsstant nustatytai politinių institucijų įtakai bei „tolsstant“ nuo eilinių piliečių. Tokiu atveju, esant idealiai gyventojų aktyvumo skirtingų institucijų rinkimuose sekai, politinė įtampa nepasireiškia, kol nepažeidžiama ideali gyventojų aktyvumo skirtingų institucijų rinkimuose seka. Kai ideali seka yra pažeidžiama ar jau buvo pažeista, tarp rinkėjų dalyvavimo dviejų skirtingų institucijų rinkimuose ryškėjanti disproporcija (atvirkštinė idealios sekos palaikymui) maždaug 5% laiptu išreiškia skirtingas politinės įtampos kategorijas.

Nuolatinė politinių partijų palaikymo bazė yra reikšminga stabiliai politikai ir prognozuojamam politiniam elgesiui. Politologai bando ieškoti partijų nuolatinio elektorato išlaikymo priežasčių (Mishler, Rose, 2001), tačiau sudėtinga tiksliai nustatyti žemutinę partijų palaikymo ribą, dar išlaikančią ženklią poli-

tinių partijų įtaką ir politinio stabilumo garantiją. Demokratinių Vakarų valstybių ilgametė patirtis rodo, kad 40% piliečių nuolat palaiko vieną politinę partiją (Artemov, 2003). Nors ši žemiausia nuolatinio partijos elektorato riba dar nereiškia, kad Vakaruose nėra politinės įtampos politikos stabilumo – politikos anarchiškumo antinomijos polių ašyje, tačiau vis dėlto 40% nuolatinio elektorato apatinė riba gana logiška: pastovus elektoratas garantuoja tik minimalias partijos išlikimo politinėje sistemoje galimybes. Todėl vienos partijos atskiruose tam tikros institucijos rinkimuose palaikymo lygio kritimas daugiau kaip perpus žymi didelę politinę įtampą, lygio kritimas žemiau šios ribos po 15–20 procentinių punktų žymi skirtingas politinės įtampos kategorijas. Analogiškai matuojamos įtampos kategorijos bendrai visoms politinėms partijoms.

Tradicinė geopolitinė orientacija – netradicinė geopolitinė orientacija. Geopolitinės įtampos raišką tiksliausia matuoti įvedus tradicinės geopolitinės orientacijos – netradicinės geopolitinės orientacijos antinomijos ašį. Geopolitinė įtampa ypač aktuali geopolitinių megadarinių sankirtoje esančioms valstybėms ar jų dalims. Paprastai valstybė pasirenka ar dėl savo prigimties natūraliai tampa stambaus geopolitinio darinio (pvz., Vakarų erdvės) dalimi. Tačiau pasirinktą geopolitinę liniją palaiko ne visi valstybės gyventojai, o tik didesnė jų dalis, per rinkimus balsuodama už atitinkamos geopolitinės orientacijos partijas ar asmenis. Geopolitinės orientacijos keitimą dažniausiai inicijuoja atskiri separatistiniai regionai, siekiantys ar jau pasiekę federalinės valstybės modelio, todėl konkuruojančių geopolitinių megaerdvių antinomijos ašis glaudžiai siejasi su unitarizmo – federalizmo antinomijos ašimi. Tam tikrame regione susikūrusios vietos partijos (ar partija), aiškiai išreiškiančios pasipriešinimą valstybės tradicinei geopolitinei orientacijai, yra geopolitinės įtampos katalizatoriai. Šiuo atveju geopolitinės įtampos matavimas ir kategorijų nustatymas analogiškas unitarinėje valstybėje besireiškiančios unitarizmo – federalizmo antinomijos įtampos ir jos kategorijų nustatymui, tik įtampos kategorijos išreiškiamos mažesnėmis kiekybinėmis charakteristikomis. Didelė įtampa turėtų pasireikšti ne mažiau kaip ketvirtadaliui ar penktadaliui piliečių balsuojant už netradicinės geopolitinės orientacijos partijas. Įtampa nepasireiškia, kada už oponuojančias tradicinei geopolitinei orientacijai partijas balsuoja nedaug (iki dešimtadalio) piliečių. Atitinkamai tarp šių reikšmių balansuojantys apie 5% laiptai žymi mažą ir vidutinę įtampą.

Antras tradicinės ir netradicinės geopolitinės orientacijos antinomijos įtampos matavimo būdas – balsavimas ne tik už tradicinei geopolitinei orienta-

cijai atvirai oponuojančias jėgas, tačiau ir už neutralias (tradicinės geopolitinės krypties neakcentuojančias) partijas ir atitinkamus asmenis. Politinė įtampa nesireiškia tuose arealuose, kuriuose už neutralias ar priešiškas tradicinei geopolitinei orientacijai politines jėgas balsuoja iki penktadalio rinkėjų, o peržengus šią ribą apie 10%, nustatomos kitos įtampos kategorijos.

Trečias ir gana iliustratyvus oponuojančių geopolitinių megaerdvių antinomijos matavimo būdas – referendumų rezultatų analizė. Ypač svarbūs referendumai dėl įsijungimo į pasirinktos geopolitinės orientacijos darinius. Politinės įtampos kategorijos nustatomos analogiškai balsavimo už neutralias ir pasirinktai geopolitinei linijai oponuojančias politines jėgas.

Kairė – (centras) – dešinė. Demokratinėse valstybėse pagrindinę politinės ideologijos antinomiją sudaro kairė – dešinė. Naudojami įvairūs kairės ir dešinės identifikavimo modeliai (Kavaliauskas, Daugirdas, 1993; Dunleavy, O’Leary, 1999; Artemov, 2003; kt.) skirtingais pjūviais žymi kairės ir dešinės laukus. Dauguma tyrinėtojų pripažįsta, kad svarbiausias pagrindinių dviejų politinių ideologijų skirtumas – požiūris į individo ir visuomenės reikšmę: dešinieji teikia prioritetą individui prieš visuomenę, kairieji – visuomenei prieš individą.

Kairės – dešinės antinomijos ašies polių santykį pirmiausiai išreiškia tradicinių politinių ideologijų partijų kiekis ir jų tarpusavio santykis. Tradicinės demokratijos šalyse dažniausiai balsuojama už dvi didžiausias partijas – socialdemokratų (socialistus, leiboristus ir pan.), atstovaujančius politinei kairei, bei konservatorių (krikščionis demokratų ir pan.) ir liberalus, atstovaujančius politinei dešinei. Esminė kairės – dešinės antinomijos pagrindu išskiriama sėkmingo visuomenės vystymosi sąlyga – stambių partijų atstovavimas abiem pagrindinėms ideologijoms. Jeigu kairė ar dešinė silpnai atstovaujama (nėra stambios atitinkamo politinio sparno partijos), galima įžvelgti didelę kairės – dešinės antinomijos politinę įtampą. Dažniausiai demokratinėse šalyse atstovaujama tiek kairei, tiek dešinei, todėl būtina išskirti politinės įtampos kategorijas tradicinių ideologijų partijų palaikymo santykiui nustatyti. Tiksliausia šio santykio išbalansavimą matuoti remiantis politinės įtakos pastovumo reikšmės koeficientu K_y :

$$K_y = \Sigma V_i / \Sigma E;$$

čia ΣV_i – politinės partijos (i) pergalių suma tam tikrame rinkimų teritoriniame vienetė; ΣE – bendras rinkimų skaičius tam tikrame rinkimų teritoriniame vienetė. Arealai, kuriuose K_y didesnis negu

0,59, vadinami nuolatiniais vienos partijos (ar partijų grupės) elektoriniais rajonais (Lebedev, 2000).

Šio koeficiento, išreiškiančio kairės (dešinės) politinių jėgų pergalių sumos ir vykusių rinkimų skaičiaus santykį, didesnė nei 0,4 reikšmė turėtų žymėti santykinai neutralią įtampą. Šio koeficiento sumažėjimas iki 0,1 išreiškia skirtingas politinės įtampos kategorijas antinomijos išbalansavimo kryptimi.

Galima ir kitaip nustatyti tradicinių ideologijų partijų palaikymo santykį. Koeficientu galima išreikšti per vykusius rinkimus tam tikros ideologinės partijos (ar partijų grupės) gautų balsų skaičių nuo bendros balsų sumos. Didesnė negu trečdalis reikšmė žymėtų santykinai neutralią įtampą, o iki 10% nuokrypio laipsnis išreikštų kitas politinės įtampos kategorijas.

Politinės ideologijos laikymasis – politinis populizmas. Politinės ideologijos laikymosi – politinio populizmo antinomijos ašyje yra svarbus populistinių partijų ir judėjimų skaičius. Politinė įtampa nepasireiškia, kai šalyje neveikia nė viena populistinė partija. Net ir funkcionuojančių populistinių partijų kiekis savaime dar nereiškia tyrančios politinės įtampos. Marginalinės partijos yra netgi siektina sveiko politinio organizmo dalis – jos iškelia naujų idėjų, ieško originalių saviraiškos būdų, tuo paskatindamos tobulėti tradicines ideologines partijas. Vertinant elektorinius duomenis, įtampos indikatoriumi tampa populistinių (ne tradicinių) partijų gaunama balsų dalis rinkimuose. Jeigu populistinės partijos surenka iki dešimtadalio visų rinkėjų balsų – dar nėra politinės įtampos. Atitinkamai apie 10% laiptu augant populistinių partijų palaikymui, stiprėja politinė įtampa ir reiškiasi atitinkamos įtampos kategorijos.

Politikos savarankiškumas – politikos priklausomybė. Ši antinomija bene labiausiai iš visų išskirtų politinės balansinio socialinio lauko klasės binarinių opozicijų nepasiduoda kiekybinėms išraiškoms. Tokia problema susidaro dėl objektyvių priežasčių: įvairios interesų grupės neafišuoja savo įtakos politikų sprendimams, lobistinės organizacijos nevienodai intensyviai veikia tiek skirtingose politinėse institucijose, tiek laiko atžvilgiu. Vis dėlto galima pabandyti identifikuoti politikos priklausomybės laipsnį pagal politinės programos ir ideologijos išpildymo mastą. Jeigu partija į savo programą įtraukė punktą apie socialinės ir ekonominės nelygybės mažinimą, tai partijos buvimo valdžioje pirmuosius ir paskutiniuosius metus galima vertinti kaip atskaitos taškus. Per valdymo laikotarpį sumažėjus pirmojo ir dešimtojo decilio tarpusavio santykiui galima išvelgti politinės įtampos nebuvimą tiriamoje antinominėje ašyje. Padidėjus pasirinktų decilių disproporcijai apie 5% laiptu, pasireiškia skirtingos politinės įtampos kategori-

jos. Tokiu metodu lengviausia patikrinti kairiąsias partijas ir jų politikos savarankiškumo laipsnį. Daug sunkiau nustatyti dešiniųjų partijų, dažniausiai neakcentuojančių visuomenės socialinės ir ekonominės stratifikacijos mažinimo galimybių, politikos savarankiškumo lygį.

Demokratija – autokratija (partokratija). Demokratijos reiškimosi laipsnį politinėje balansinio socialinio lauko plotmėje žymi demokratijai oponuojančios autokratijos ir partokratijos stiprumas. Atvirai savo antidemokratinės nuostatos reiškiančių partijų egzistavimas dar nesuponuoja politinės įtampos reiškimosi. Daug svarbesnis rodiklis – antidemokratinų partijų palaikymas vienoje iš svarbiausių demokratinės visuomenės apsisprendimo ir nuomonės reiškimo formų – rinkimuose. Maždaug 5% balsavimo už antidemokratinės jėgas laiptas turėtų žymėti keturias politinės įtampos kategorijas.

Išryškėjantis polinkis į autoritarizmą demokratijoje pasireiškia itin dideliu dėmesiu vieno asmens valdomai institucijai (pavyzdžiui, prezidentūrai). Autoritarinę simboliką žymi ir siekis suteikti vieno asmens valdomai institucijai kuo daugiau galių bei aktyvesnis balsavimas tokios institucijos rinkimuose negu kitų institucijų, turinčių oficialiai deleguotų didesnių sprendimo galių. Politinė įtampa pradeda reikštis, kai nominaliai mažiau svarbioms institucijoms, siejamos su vienu asmeniu, rinkimuose dalyvauja daugiau gyventojų negu didesnę deleguotą įtaką turinčių institucijų rinkimuose. Ji yra maža, kai dalyvių nuokrypis atitinkamuose rinkimuose siekia apie dešimtadalį. Atitinkamai maždaug po 5% auganti disproporcija išreiškia skirtingas politinės įtampos kategorijas.

Vienas iš sėkmingos demokratijos veikimo principų – produktyvi opozicijos veikla. Jeigu buvusios opozicinės partijos rinkimuose surenka santykinai mažai balsų, tai žymi vienos partijos ilgalaikį, o dažnai ir prasilenkiantį su demokratijos normomis įsitvirtinimą. Pluralistinėje visuomenėje vargiai įmanomas totalus ir ilgalaikis (eks)opozicijos ignoravimas. Opozicinei partijai per visus vykusius tam tikros institucijos rinkimus surinkus nuo trečdalis iki pusės balsų, politinė įtampa yra santykinai neutrali. Opozicijos palaikymui skirtų balsų iki 10% mažėjimo laiptas žymi atitinkamas politinės įtampos kategorijas.

Piliečių organizuotumas – valdžios organizuotumas. Šioje antinominėje ašyje gal kiek ir dirbtinai supriešinami piliečiai su valdžia, tačiau tam tikra sveika valdžios ir piliečių priešara būdinga kiekvienai demokratinei valstybei. Piliečiai, deleguodami savo atstovus į valdžią, tikisi gerų ir greitų politikų veiklos rezultatų. Žinoma, politinė valdžia dažnai dėl objektyvių priežasčių neįgyvendina piliečių iškeltų uždavi-

nių, todėl natūraliai formuojasi opozicinė ašis su dviem poliais – piliečių bei valdžios organizuotumu.

Tinkamiausias piliečių organizuotumo kaip opozicijos valdžios organizuotumui išraiškos rodiklis – nevyriausybinių organizacijų kiekis ir narių skaičius. Nevyriausybinių organizacijų demokratinėse šalyse žymi korporatyvizmo plėtos lygį, piliečių sugebėjimą pilietiškai ginti savo interesus ir bene pagrindinį būdą paveikti valdžios priimamus sprendimus. Gana sunku motyvuotai apibrėžti politinės įtampos kategorijoms būdingą nevyriausybinių organizacijų kiekį, tenkantį tam tikram gyventojų skaičiui. Tiksliau, politinė įtampa matuojama atsižvelgiant į nevyriausybinių organizacijų narių skaičių. Politinės įtampos neturėtų būti, kada tam tikroje teritorijoje nevyriausybinių organizacijų nariais yra kvalifikuota piliečių dauguma. Maža politinė įtampa identifikuojama, kai nevyriausybiniams organizacijoms priklauso nekvalifikuota piliečių dauguma. Vidutinė ir didelė įtampa pasireiškia daugumai gyventojų nepriklausant visuomeninėms organizacijoms.

Valdžios palaikymas – priešiškus valdžiai. Ši antinomija yra labiausiai generalizuota ir stipriausiomis indikacinėmis savybėmis pasižyminti priešprieša, ypač ryškiai atspindinti visuomenėje besiklostančią įtampą (Kavaliauskas, Valiūnaitė, 2003). Valdžios palaikymo – priešiškus valdžiai antinominės ašies išbalansavimą žymi du pagrindiniai rodikliai: valdžios palaikymas bei piliečių aktyvumas rinkimuose.

Buvusios valdžios palaikymo rodiklis dažnai siejamas su elitarinės visuomenės teorija (Dunleavy, O'Leary, 1999; Toščenko, 2002; Artemov, 2003). Piliečiai, nepatenkinti susiformavusio politinio elito, lemiančio pagrindinę valstybės strateginę vystymosi kryptį, veikla, paprastai palaiko susiformavusiam politiniam elitui oponuojančias politines jėgas ir asmenis. Didelė politinė įtampa pasireiškia, kada politinės valdžios ir elito opozicijai per rinkimus skiriama (tikėtina – kvalifikuota) dauguma rinkėjų balsų. Šiam rodikliui pasiekus mažesnę reikšmę, apie 10–15%, žymimos atitinkamos įtampos kategorijos.

Piliečių nusivylimą valdžios institucijomis bei bėgėškumą prieš valdžios organizuotumą atspindi pasyvus dalyvavimas rinkimuose. Žemas rinkėjų aktyvumas yra ne tik nusivylimo valdžia požymis, tačiau ir tam tikra piliečių protesto forma. Politinė įtampa išlieka santykinai neutrali į svarbiausių politinių institucijų rinkimus atvykus daugiau kaip pusei balsavimo teisę turinčių gyventojų. Maždaug iki 10% mažėjantys piliečių aktyvumo rinkimuose laiptai išreiskia skirtingas politinės įtampos kategorijas. Piliečių aktyvumas rinkimuose priklauso ir nuo susiklosčiusiai politinei valdžiai bei politiniam elitui oponuojančių politinių jėgų kiekio. Jeigu rinkimuose varžo-

si tik politiniam šalies elitui priskiriamos politinės jėgos, tikėtinas mažesnis piliečių aktyvumas rinkimuose – kaip protestas vykdomai valstybės politikai.

IŠVADOS

1. Teritoriniai politinių įtampų tyrimai atveria puikią erdvę naujam politinės geografijos etapui. Politinių balansinio socialinio lauko įtampų tyrimai turėtų paskatinti politinio rajonavimo metodikos plėtojimą. Skirtingų politinės įtampos kategorijų bei persidengimo teritorijoje specifika leidžia tikėtis politinio rajonavimo tipologijos. Vienas iš politinių rajonų tipų galėtų būti panašus į socioekologijoje išskiriamą paterną, o kultūros geografijoje – į identifikuojamą vernakularinį regioną, kuriems būdinga stipri vietos gyventojų regioninė savimonė.

2. Politinės balansinio socialinio lauko įtampos matuojamos remiantis daugiausia elektoriniais duomenimis. Teritorinės politinių įtampų raiškos nustatymas nuo elektorinės geografijos tyrimų skiriasi reiškinų analizės seka. Elektorinėje geografijoje pagal balsavimų rezultatus identifikuos teritorinius vienetų bandoma gretinti su socialiniais, ekonominiais, kultūriniais ir kt. teritoriniais vienetais ir tik tada nustatyti elektorinės teritorinės sąskaidos priežastis. Analizuojant politines įtampas pirmiausia išskiriamos balansinės politikos reiškinų opozicijos, kurių tarpusavio ryšį nusako elektoriniai duomenys.

3. Politinių įtampų stiprumas išreiškiamas šiais rodikliais: politinių partijų kiekiu ir partijų kiekio tarpusavio santykiu, balsavimo už atitinkamas partijas aktyvumu ir politinių partijų palaikymo tarpusavio santykiu, dalyvaujančiųjų gyventojų atskirų politinių institucijų rinkimuose dalimi ir aktyvumo atitinkamų institucijų rinkimuose santykiu, laimėjimų rinkimuose skaičiumi ir ilgamečių rinkimų rezultatų svyravimu, dalyvavimo referendumuose aktyvumu bei nuomone ir nevyriausybinių organizacijų kiekiu bei narių skaičiumi, tiesioginių mokesčių dalimi ir socialinės ekonominės stratifikacijos dinamika.

Gauta 2004 04 10

Parengta 2004 05 20

Literatūra

- Artemov G. P. (2003). *Političeskaja sociologija*. Moskva: Logos.
- Belov A. A. (2003). Socialno-ekonomičeskije faktory elektoralnogo povedenija v Rossii: krossregionalnyj analiz federalnyh vyborov 1999–2000 gg. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 5. Geografija*. 5: 63–73.
- Bernhard M., Reenock C., Nordstrom T. (2003). Economic Performance and Survival in New Democracies. Is There a Honeymoon Effect? *Comparative Political Studies*. 36(4): 404–431.

- Bourdieu P., Wacquant L. J. D. (2003). *Įvadas į refleksyviają sociologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
- Breuning M. (1999). Ethnopolitical parties and Development Cooperation: The Case of Belgium. *Comparative Political Studies*. 32(6): 724–751.
- Bunge W. (1962). *Theoretical geography*. Lund: Lund University Press.
- Carty R. K., Eagles M. (1998). The political ecology of local party organization: the case of Canada. *Political geography*. 17(5): 589–609.
- Crowley J. (2001). The Political Participation of Ethnic Minorities. *International Political Science Review*. 22(1): 99–121.
- Česnavičius A. ir kt. (1999). *Socialinis struktūrinimasis ir jo pažinimas*. Vilnius: LFSI.
- Dorling D. (1998). The epidemiology of the Liberal Democrat vote. *Political geography*. 17(1): 45–70.
- Douglas N. (1998). The politics of accommodation, social change and conflict resolution in Northern Ireland. *Political geography*. 17(2): 209–229.
- Dumbliauskienė M. (2002). Socialinio lauko kartografinė raiška. *Geografija*. 38(2): 57–63.
- Dunleavy P., O'Leary B. (1999). *Valstybės teorijos. Liberaliosios demokratijos politika*. Vilnius: Eugrimas.
- Grigas R. (1995). *Tautos likimas (Sociologinė apybraiža)*. Vilnius: Rosma.
- Grigas R. (1998). *Socialinių įtampų Lietuvoje laukai*. Vilnius: VPU leidykla.
- Grigas R. (2001). *Sociologinė savivoka. Specifika, metodai, lituanizacija*. Vilnius: Rosma.
- Jones III J. P. (2003). Introduction: Reading Geography through Binary Oppositions. K. Anderson, M. Domosh, S. Pile, N. Thrift (ed.). *Handbook of Cultural Geography*. London: SAGE Publications. 511–519.
- Kavaliauskas P. (2001). Socialinio lauko pažinimo problema. *Geografija*. 37(1): 44–48.
- Kavaliauskas P., Bražukienė I. (2002). Socialinių įtampų tyrimo problema ekonominiame bei teisiniame lauke. *Geografija*. 38(1): 46–49.
- Kavaliauskas P., Bražukienė I., Krupickaitė D. (2004). Demografinių, ekonominių ir politinių Lietuvos socialinio lauko įtampų teritorinė raiška. *Mokslas gamtos mokslų fakultete. Fakulteto trečiosios mokslinės konferencijos, vykusios 2004 m. balandžio 22–23 d., pranešimai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 200–215.
- Kavaliauskas P., Daugirdas V. (2002). Socialinių įtampų tyrimo problema kultūriniame ir politiniame lauke. *Geografija*. 38(1): 41–45.
- Kavaliauskas P., Valiūnaitė V. (2003). Politinės įtampos teritorinės raiškos ypatumai Lietuvoje. *Geografijos metraštis*. 36(2). (Ruošiama spaudai)
- Kavolis V. (1994). Civilizaciniai procesai ir šiandieninė Lietuva. *Kultūros barai*. 7: 5–6.
- Kavolis V. (1996). *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos.
- Kavolis V. (1998). *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos.
- Knutsen O. (2004). Religious Denomination and Party Choice in Western Europe: A Comparative Longitudinal Study from Eight Countries, 1970–97. *International Political Science Review*. 25(1): 97–128.
- Kovacs Z., Dingsdale A. (1998). Whither East European democracies? The geography of the 1994 Hungarian parliamentary election. *Political geography*. 17(4): 437–458.
- Krupickaitė D. (2002). Demografinių įtampų tyrimo problema socialiniame lauke. *Geografija*. 38(2): 42–47.
- Lebedev V. B. (2000). Evoliucija elektoralnoj struktury Indii v 90-je gody. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 5. Geografija*. 6: 24–28.
- Marsh M. (1998). Testing the Second – Order Election Model after Four European Elections. *British Journal of Political Science*. 28: 591–607.
- Mishler W., Rose R. (2001). Political Support for Incomplete Democracies: Realist vs. Idealist Theories and Measures. *International Political Science Review*. 22(4): 303–320.
- Shields R. (1997). Spatial Stress and Resistance: Social Meanings of Spatialization. G. Benko, U. Strohmayr (ed.). *Space and Social Theory*. Oxford: Blackwell Publishers. 186–202.
- Sorokin P. (2001). O dichotomnykh tipologijach kultury. *Sravnitelnoje izučeniye civilizacij*: Moskva: Aspekt Press. 255–260.
- Toščenko Ž. T. (red.) (2002). *Političeskaja sociologija*. Moskva: Unity.
- Vizlagov D. V. (2000). Novejšije tendencii v geografii parlamentskich vyborov v Velikobritanii v 1992–1997 gg. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 5. Geografija*. 2: 35–42.

Paulius Kavaliauskas, Valdas Petrulis

Vilnius University

ELECTORAL METHOD IN INVESTIGATING THE POLITICAL TENSION OF BALANCED SOCIAL FIELD

S u m m a r y

The conception of contemporary society is becoming more and more complicated. As a consequence, representatives of social and humanitarian sciences formulate various paradigms of the development and cognition of society. One of the newest ways of analysing society gets much attention. It is a comprehension of a balanced social field as an entire organism consisting of society's segments related by various balanced structural relations. Political phenomena make one of the dynamic and constantly changing social subfields.

There are distinguished eleven antinomies in this paper, which mark the intensity of the balanced social political subfield: 1) unitarity – federalism, 2) municipality – central authorities, 3) the harmony of political institutions – the antipode of political institutions, 4) stability of politics – chaos (anarchy) of politics, 5) traditional geopolitical orientation – nontraditional geopolitical orientation, 6) left – (center) – right, 7) observance of political ideology – political populism, 8) independence of politics – dependence of politics, 9) democracy – autocracy (partocracy), 10) organization of citizens – organization of authorities, 11) support of authorities – hostility to authorities. The complex of these antinomies expresses the following sections of political relations: the system of

the state's territorial government (1–2), the organization of political authorities (3–4) and the politically valuable orientation (5–11).

There are distinguished four categories of political tension, which mark the disbalance between the relations of antinomies' poles (also their inadequacy to the society's successful development): 1) relative neutrality (absence of tension), 2) little tension, 3) medium tension, and 4) big tension. The intensity of political tension is expressed by these indexes: the number of political parties and the interrelation among the number of parties, the activity of voting for certain parties, as well as an interrelation among the support of political parties, the part of people taking part in elections of certain political institutions, and the ratio of the activity in elections of certain institutions, the number of winnings in elections and the fluctuation of the results of

many years standing elections, the activity of participation in referendums and the peculiarities of opinion in referendums, the number of nongovernmental organizations and the number of members of nongovernmental organisations, the part of direct taxes and the dynamic of social-economic stratification.

The balanced social field is a geographic phenomenon and its political tensions mostly are measured in electoral data. This method is preferable because of its simplicity and universality for evaluation of all political antinomies. The electoral method was recognised as a pioneer method for discovering the territorial patterns of political tension. The other methods – statistical data and social inquest – could be used only after some time, after creating a special methodology, political databases or in the presence of significant financial resources.